

## Některé možnosti úprav textů pro neslyšící čtenáře

Úpravy textů pro neslyšící čtenáře jsou dnes v českém jazykovém prostředí především zásluhou PedF UP v Olomouci realitou poměrně známou. Podobně je známa i skutečnost, že úpravy textů, ať již pro jakýkoli účel, musí vycházet z poznatků o jazykových i mimojazykových znalostech neslyšících čtenářů. Soustavný, zevrubný a konkrétní popis těchto znalostí (zvláště recepčních) však dosud k dispozici nemáme a je otázkou, nakolik je takovýto komplexní popis vzhledem k nehomogenosti skupiny neslyšících čtenářů vůbec realizovatelný.

Některé možnosti, jak dosavadní dílčí poznatky o neslyšících čtenářích aplikovat při úpravě textu, již popsány byly (Souralová 1999). Tento okruh možností bychom zde chtěli rozšířit. Zaměříme se na úpravy textů odborných, některé závěry však mohou být využity i při úpravách textů beletristických, popř. při tvorbě nových textů odborných (např. učebnic).

První z možností, jak odborné texty upravovat, je **zvýšit míru jejich explicitnosti**. Opakem vyjadřování explicitního – výslovného – je vyjadřování implicitní, při kterém musí čtenář některé informace z textu sám vysoudit na základě svých znalostí a zkušeností jazykových i mimojazykových (Nebeská 1992). Protože tyto znalosti jsou u neslyšících čtenářů z různých důvodů omezené, je riziko nesprávného vysouzení či dokonce „nevysouzení“ značné. Explicitní vyjadřování toto riziko naopak výrazně snižuje a v odborných textech je považováno za zásadní i pro čtenáře slyšící.

**Explicitnost je také považována za jeden z rysů přechodných stadií při zvládání většiny jazyka neslyšícími osobami.** Jak ukazují výzkumy provedené na anglickém jazykovém materiálu, zvládají neslyšící studenti angličtinu lépe ty syntaktické struktury, které lze označit jako explicitní (Berent 1988). V těchto strukturách jsou explicitně vyjádřeny jejich jednotlivé složky a gramatické vztahy mezi nimi. Např. v souvětí *She can't clean the house because she doesn't have any time* je ve vedlejší větě příslovecně explicitně vyjádřena jak část jmenná (*she*), tak přísudková (*doesn't have any time*). Oproti tomu např. v českém *Katka nemůže uklidit dům, protože nemá čas* je ve vedlejší větě podmět nevyjádřený, tj. implicitní, který musí být čtenářem vysouzen.

**Za explicitní podmět** (podobně můžeme uvažovat též o předmětu) je považován podmět vyjádřený zájmenem nebo plnovýznamovým pojmenováním (Kraus 1987). Vyjádření zájmenem, ačkoli explicitní, s sebou však také nese

(např. *Domy jsou stavěny zedníky*). Pasivní vyjadřování je ovšem v odborných textech velmi časté.

V oblasti kompozice můžeme o explicitnosti a implicitnosti hovořit také. Za **explicitní kompozici** (označovanou obvykle jako kompozice pevná – Čmejrková 1999) považujeme kompozici signalizovanou **mezititulky**, **průběžným číslováním jednotlivých částí textu**, v učebnicích např. přehledným značením jednotlivých typů cvičení.

V kompozici textu určeného neslyšícímu adresátovi je nemalé důležitou složkou grafické ztvárnění textu, protože vyhovuje rozvinutým schopnostem neslyšících vizuálně vnímat okolní svět. Předávané **informace** je možné **vizuálně strukturovat organizací textu v prostoru** (např. v yhradit každé položce výčtu samostatnou řádku) **nebo různými typy písma**. Dále je možné užívat tzv. **grafických organizátorů**, tj. **nejrůznějších grafů, tabulek a schémat** (Anderson 2001).

Podobně jako v upravených textech beletristických, i v textech odborných je zřejmě zapotřebí nahrazovat méně frekventované výrazy výrazy frekventovanějšími a vysvětlovat termíny i výrazy slaběji terminologizované (např. *příměs*).

Uvedené postupy není vždy vhodné nebo možné aplikovat zcela důsledně. Měli bychom si však být vědomi obtížnosti některých typů vyjadřování a pokud možno jejich kumulaci obtížnost zvyšovat co nejméně.

Iva Červinková

#### Literatura

- ANDERSON, T. J. Výuka čtení a psaní za pomoci specifických vizuálních prostředků a myšlenkových postupů. in *Proceedings of an International Seminar on Teaching English to Deaf and Hard-of-hearing Students at Secondary and Tertiary Levels of Education*. November 2–4, 2000, Prague: Centrum FF UK, 2001, s. 73–85.
- BERENT, G. P. An Assessment of Syntactic Capabilities. In *Language Learning and Deafness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 133–161.
- ČMEJRKOVÁ, S., DANĚŠ, F., SVĚTLÁ, J. *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda, 1999.
- JELÍNEK, M. Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích. In *Stylax II. Brno: Univerzita J. E. Purkyně*, 1968.
- KRAUS, J. *O jazyce a stylu pro informační pracovníky*. Praha: Ústředí vědeckých, technických a ekonomických informací, 1987.
- NEBEŠKÁ, I. *Úvod do psycholingvistiky*. Praha: H&H, 1992.
- RACKOVÁ, M. *České sloveso v psaných projevech českých neslyšících*. Diplomová práce. Praha: Katedra českého jazyka FF UK, 1996.

určité problémy. Předmět řeči, ke kterému zájmeno odkazuje, je totiž nutné správně identifikovat. Např. v souvětí *Zuzka se plá Lenky, jestli ji může půjčit pero* je nutné identifikovat zájmeno *ji* se jménem *Zuzka*. Tato identifikace předpokládá rozpoznání gramatických i sémantických významů ve větě. Užívání zájmen tedy může také recepti textu ztížit (obtíže identifikace jednotlivých předmětů řeči jsou popsány na anglickém jazykovém materiálu – Berent 1988).

K syntakticky implicitním konstrukcím dále v češtině patří především **dějová substantiva** (Jelínek 1968). Implicitní predikaci, která je v nich obsažena, je při čtení s porozuměním nutné adekvátně vysoudit. Recepte tedy může být usnadněna nahrazením dějových substantiv a jiných syntaktických kondenzátorů (např. infinitivů) vyjádřeními s predikací explicitní, tj. konstrukcemi větnými. Např. větu *Nakonec je nutné říci promíchání*, kde je implicitní predikace obsažena v substantivu *promíchání*, lze zexplicitnit na *Nakonec směs řídi promíchejte*.

Explicitnost se v syntaktické rovině projevuje také výběrem **vhodných spojovacích výrazů**. Např. spojka *ale* je v odporovacím poměru explicitnější než spojka *a*, popř. než spojením bezspojčně. Podobně ve vztahu důsledkovém je spojka *a* méně explicitní než *proto*, *a proto*, *tedy*, *takže* (Svoboda 1972).

V oblasti syntaxe je třeba si všimnout vedle explicitnosti a implicitnosti také syntaktické (a tím i recepční) složitosti a pasivního vyjadřování. Složitost syntaxe je záležitostí relativní, přesto je možné zmínit její obecné rysy. **Na úrovni souvětí je složitost způsobena délkou souvětí, různorodostí vedlejších vět nebo vícečlennou závislostí vět** (např. *Vytvoří se roztok, v němž se pohydrát změní tak, že...*). **Ve stavbě vět jednoduchých je syntaktická složitost způsobena kondenzovanými konstrukcemi, užíváním dlouhých vsuvek a vícečlenným rozvitím větných členů** (Rulíková 1978). Syntaktická složitost je jedním z charakteristických rysů výstavby odborného textu, její (alespoň částečné) potlačení však usnadňuje neslyšícímu čtenáři čtení s porozuměním.

Pasivní konstrukce jsou (opět podle výzkumů realizovaných na studentech z anglického jazykového prostředí) považovány z hlediska neslyšících čtenářů za velmi obtížné, zvláště tehdy, pokud v nich není vyjádřen nositel děje (např. *Domy se staví*) (Racková 1996). Zatímco pasivum opisné vyjádření nositele děje (agentu) umožňuje, v pasivu zvrtném není možné agens vyjádřit vůbec. Recepti textu je tedy možné usnadnit **nahrazením pasivních konstrukcí konstrukcemi aktivními**, popř. užitím pasiva opisného s vyjádřeným agentem

- RULÍKOVÁ, B. K charakteru větné stavby současných odborných textů. *Naše řeč*, 1961, roč. 78, s. 7–17.
- SOURALOVÁ, E. Zkušenosti s úpravou literárních textů. In *Co a jak číst se sluchově postiženým dítětem*. Praha: FRPSP, 1999, s. 52–55.
- SVOBODA, K. *Souvěť spisovně češtiny*. Praha: UK, 1972.

